

כיצד לעיין בדברי חז"ל ?

מטרת מאמר זה היא ללמד שכל דברי חז"ל, אף אלו המובאים בשולי דבריהם, נאמרו ונכתבו, בתושבע"פ, לדרישה וללימוד.

מובא במסכת ע"ז (1): "אמר רבי: איך אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ שנאמר "כי אם בתורת ה' חפצו" (2), לוי ור' שמעון בן רבי (רשב"ר) יתבי קמיה דרבי וקא פסקי סידרא (רש"י: פרשיות של מקרא). סליק סיפרא (גמרו ספר), לוי אומר: לייתו לן משלי (יביאו לנו ספר משלי). רשב"ר אומר לייתו לן תילים (ספר תהילים) כי מטו הכא (כשהגיעו לפסוק): "כי אם בתורת ה' חפצו" פריש רג' ואמר "איך אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ" אמר לוי: רבי, נתת לי רשות לעמוד (ועוד שם): "אמר רבא: לעולם ילמד אדם תורה במקום שלבו חפץ... אמר רבא לעולם ילמד אדם תורה ואח"כ יהגה... ואמר רבא לעולם ליגרס איניש ואע"ג דמשכח, ואע"ג דלא ידע מאי קאמר...". - רבא אשר מקבל את דבריו של רבי מוסיף דבר חשוב: קודם ילמד אדם ויקרא ואפילו אינו מביין, ורק אח"כ יהגה. ודאי, המטרה היא שאדם ילמד תורה במקום שלבו חפץ, אך כיצד ידע במה חפץ קודם שלמד? ע"כ יקרא וילמד ורק אח"כ יהגה).

קשה טובא: (א) מדוע לא הסתפקה הגמרא בהבאת דברי רבי? מה הוסיף המעשה עם לוי ורשב"ר? (ב) לעצם המעשה: מדוע כפה רשב"ר את לוי ללמוד את ספר תהילים?
(ג) מדוע מציינת הגמרא את שמות הספרים ששני התנאים היו מעוניינים ללמוד? הרי אפשר לקצר: רשב"ר כפה את לוי ללמוד בניגוד לרצונו של לוי!

שאלות אלו ושאלות נוספות נובעות מתוך ההנחה שכל דברי חז"ל, בייחוד דברי התנאים והאמוראים, נאמרו מתוך שקול דעת מעמיק, וכדברי הזוהר (3): ורבנן דמתניתין ואמוראין כל תלמודא דלהון על רצון דאורייתא סדרו-ליה" "כל תלמודא דלהון" - לא רק דברי חז"ל הברלטים באגדות שבהם או בהלכות שבהם, נאמרו בשיקול דעת כה מעמיק, אלא כל העניינים המסופרים אודות חיי התנאים והאמוראים, וכל מאות המשפטים הקצרים המפוזרים בתלמוד והמדרשים; בין הסוגיות השונות, אשר לרוב נראים כמיותרים, הכל על רזין דאורייתא סדרו ליה.

הבה נחזק הנחה זו:

(א) חז"ל היו גאוני עניקים בתורה ובחוכמה, בסברה ובפלפול וכו'. לא יתכן איפה, לייחס לחלק מדבריהם חשיבות והסתכלות מתוך כובד ראש, ולחלק אחר, שאף הוא מדבריהם, חוסר חשיבות, כעין 'דברים בעלמא'. הסתכלות שכזו מפצלת את אישיותם!

---

(1) דף יט. (2) תהילים א'. (3) ח"ג רמ"ד:

(ב) ב"אורות התשובה" כותב הראי"ה קוק זצ"ל: "...מי שהוא במדרגה של השגות עליונות צריך לשוב בתשובה על כל דבור יתר שיצא מפיו, או אפילו דיבור נחוץ וקדוש, לא קדושה פנימית שכלית והרגשית הראויה לו לפי מדרגתו." ונוסיף: על אחת כמה וכמה שיש לשוב בתשובה על כל דבור שנכתב בלא קדושה וכו'. דברים שנשארו בעם ישראל לדורות הבאים. ניתן להביך זאת מעט עפ"י דברי ר' חיים מוולז'ין (5): "וזאת תורת האדם, כל איש ישראל אל יאמר בלבו ח"ו כי מה אני ומה כחי לפעול במעשי השפלים שום ענין בעולם, אומנם יביך וידע ויקבע במחשבות לבו שכל פרטי מעשיו ודבוריו ומחשבותיו כל עת ורגע לא אתאבידו ח"ו, ומה רבו מעשיו (של כ"א) ומאד גדלו ורמו".

כל מעשה או דבור ואפילו מחשבה של האדם מישראל יש לו השפעה, ונותן רישומו בעולם, לטובה או לרעה. אותם מעשים, דבורים ומחשבות אינם אובדים וע"כ בעלי ההשגות העליונות צריכים לשוב בתשובה אפילו על דבור נחוץ וקדוש שלא יצא בקדושה פנימית וכו'."

התנאים והאמורים אשר היו ללא ספק בעלי השגות עליונות, ונשגבות, וודאי שבו בתשובה על דבורים מיותרים, ומתוך כך הקפידו מאוד בדיבורם, וכ"ש בגיסוח דבריהם, אשר אמורים היו להכתב ולהמסר כתושבע"פ בעם ישראל בדורות שלאחריהם. ע"כ עלינו להתיחס לכל דבריהם מתוך ידיעה ברורה ואמונה גדולה שאין בדבריהם מילה מיותרת, לכל שנוי סגנון, לכל בטוי כוונה ורמז למביך אשר יביך. אמונה זו, היא אמונת חכמים, ומן המידות שהתורה נקנית בהן (6).

נחזור ליישוב השאלות הג"ל על המעשה אודות רשב"ר ולוי. אין בכונותי לתרץ באופן מוחלט את השאלות ויש לראות את הדברים כהשערות בלבד.

מלבד הרעיון המרכזי של המעשה: "אין אדם לומד תורה אלא ממקום שלבו חפץ" ניתן ללמוד מתוכו מספר נקודות: (א) רשב"ר אהב את ספר תהילים. (ב) רשב"ר הוא אדם שכופה את רצונותיו בלימוד על אחרים. (ג) לוי אהב את ספר משלי.

בסוף נקודה א': במסכת קדושין (7): ר' חייא היה יושב בבית המרחץ וחלף ועבר רשב"ר ולא קם (ר"ח) מלפניו, והקפיד. בא אל אביו וא"ל: "שתי חמטיות שניתי לו בספר תהילים ולא עמד בפני! (רש"י: שניתי לו מדרש אגדותיו רשב"ר הוא א"ב בקי בספר תהילים.

ברור נקודה ב': מתוך עיון שטחי עולה המסקנה שרשב"ר כפה את רצונותו על אחרים, אך מתוך הכרתנו את גדלות חז"ל וצדקותם, יש לראות התנהגות זו באור חיובי.

---

(4) נפש החיים, פי"ד פסקה ל"ב. (5) שער א', פ"ד.
(6) פרקי אבות פ"ו מ"ו. (7) דף ל"ג.

עלינו להביך איפה "מדוע כפה רשב"ר את לוי ללמוד את ספר תהילים.
מסתבר שרשב"ר רצה ללמד את לוי מידה שלא היתה בו.

לבאור הענין נעשה הכרות עם לוי:
לוי היה תלמידו של רבי, וכך במסכת סנהדרין (8): "למדין לפני
חכמים - לוי מרבי", ומפרש רש"י: "כל מקום שנאמר 'למדין לפני חכמים' היינו
לוי שהיה לומד לפני רבי."
ומובא במסכת תענית (9) שלוי צולע היה, וצליעתו באה לו בשעת סכנה, כעונש
על שהטיח דברים כלפי מעלה. וכך היה: לוי גזר תענית ולא ירד גשם. אמר
לפניו: "רבש"ע, עלית וישבת במרום ואיך אתה מרחם על בניך! בא מטר ונעשה
(לוי) צולע". הגמרא מספרת שלוי נעשה צולע כאשר הראה קידה לפני רבי.
וקידה כזו היא: "נועץ שני גודליו בארץ ושוחה ונושק את הרצפה, וזוקף,
ואיך כל בריה יכולה לעשות כן." (10)

בירושלמי יבמות (11): בני כימוניא בקשו מרבי אדם שדורש ודן וחזן
וסופר ושונה ועושה להם כל צורכיהם. נתן להם רבי את לוי. עשו לו במה גדולה
והושיבוהו עליה. שאלו אותו שאלות בהלכה ובאגדה ולא השיב. באו לרבי וטענו
שהוא ע"ה. נשבע להם רבי: "איש שכמותי נתתי לכס" (קרבן העדה: אדם שכמותי
גדול בתורה). ספרו לו מה שהיה. שלח רבי ושאלו אותן שאלות והשיב. שאלו למה
לא ענה להם. אמר: "עשו לי בימה גדולה והושיבו אותי עליה וטפח רוחי עלי".
קרא עליו רבי: "אם גלת בהתנשא ואם זמות יד לפה" - מי גרם לך להתנבל בדברי
תורה? על שהתנשאת בהן עצמך".

מן המקורות מתברר שלוי היה ת"ח גדול ועליו נשבע רבי שהוא גדול כמותו.
אך מתברר גם שלוי חטא בהטיחו דברים כלפי מעלה ונכשל גם בהתנשאות בדברי
תורה.

הטחת דברים כלפי מעלה בשביל אדם כלוי תעוזה גדולה היא ומעידה על
חרות נפשו ומחשבותיו החופשיות. נפש שכזו וודאי קשה לכופ.

עפ"י זה נביך את הנאמר במסכת כתובות (12): לפני מותו קבע רבי שרבן
גמליאל יהיה נשיא, אעפ"י ששמעון בנו היה חכם מכלם. לוי התבטא בענין זה
ואמר: "צריכא למימר?! רוצה לומר: פשוט הוא שר"ג צריך להיות נשיא כי
גדול הוא מאחיו ביראת חטא. על דברי לוי מגיב רשב"ר: "צריכה לך ולמלטעתך
(=לצליעתך)?! - מדוע מזכיר פה רשב"ר את מומו של לוי, וכי איך זה גנאי?!
ואולי רשב"ר אומר ללוי: מעלת מידת יראת החטא אינה ידועה לך שאלמלי כן, לא
היית מטיח דברים כלפי מעלה (ולא היית צולע), וא"כ אל תאמר שפשוט הוא שר"ג
יהיה נשיא משום יראת חטא שבו.

---

(8) דף י"ז: (9) דף כ"ה. (10) סוכה דף נ"ג.
(11) פי"ב ה"ו, וכך בר"ר פפ"א ה"ב בשינויים.
(12) דף ק"ג:

לפי כל האמור נבין מדוע רצה לוי ללמוד דוקא את ספר משלי. ספר משלי - חכמת שלמה מצויה בו. אין ספק שאפיו ונטיותיו של שלמה השפיעו והטביעו את חותמם בדברי חוכמתו.

נציין כאן נקודה חשובה, אודות שלמה, אשר הכתובים וחז"ל מלמדים אותנו:

במדרש תנחומא (13): "חשך שבטו שונא בנו ואוהבו שחרו מוסר" (14) ואוהבו שחרו מוסר זו בת שבע הצדקת שיסרה את שלמה בנה, דכתיב "דברי למו: מלך משא אשר יסרתו אמר" (13) אמר רבי יוסי בר חנניה: מהו 'משא אשר יסרו אמר' ? מלמד שכפפתו בת שבע על העמוד ומכה אותו בשבט ומיסרתו. ומה היתה אומרת לו? ... כל נשי אביך היו נודרות ואומרות יהא לי בן הגון למלכות, וא נדרתי יהא לי בן חכם, ממלא בתורה והגון לנביעות. ומכה אותו ואומרת "אל למלכים למואל, אל למלכים שתו יין" - מה לך אצל מלכים שותין יין ומשתכר ואומרים למואל: 'למה אלך "ולרוזנים אי שכר" - מי שרזי עולם גלויים לו ישתה יין וישתכר ?! ולפי שיסרתו לפיכך ויחכם מכל האדם (16)".

חז"ל מדגישים, חזור והדגש, ששלמה יוסר ע"י אמו וכל חינוכו היה בכפיה. וכן מתברר מן הפסוק במלכים א' (17): "וישם (שלמה) כסא לאם המלך ותשב לימינו". קשה, מדוע ראה הכתוב להזכיר פרט זה? שלמה המלך בכבודו ובעצמו שם כסא לאמו לימינו - אין זאת כי אם מרוב הכבוד שחש כלפיה, כבו שיכול לנבוע רק מתוך "אשר יסרתו אמו".

נצרך לכאן את האמור במסכת ברכות (18): "אמר ר' חייא בר אמי משמיו דעולא: לעולם ידור אדם במקום רבו שכל זמן ששמעי בן גרא קיים לא נשא שלי את בת פרעה". הגמרא מסיקה שדברי עולא אמורים דוקא באדם אשר כפוף לרבו.

כלומר, כל עוד שמעי בן גרא, רבו של שלמה, חי, היה שלמה כפוף אלי שמע לו, ולא נשא את בת פרעה, אך משמת נשא אותה.

שלמה, לא זו בלבד שהיה כפוף לאמו, הוא היה כפוף לרבו.

אולם, נשים נא לב! מי הוא זה שהפסיק את "קיומו" של שמעי בן גרא? תלמידו הכפוף לו! וכמסופר במלכים א' (19):
דוד אומר לשלמה: "והגה עמך שמעי בן גרא... והוא קללני קללה נמרצת... ועתה אל תנקהו... וידעת את אשר תעשה לו והורדת את שיבתו בדם שאול", "וישלח המלך ויקרא לשמעי ויאמר לו בנה לך בית בירושלים ולא תצא משם אנה ואנה. והיה ביום צאתך ועברת את נחל קדרון ידוע תדע כי מות תמות".
שלמה אשר הכיר היטיב את תכונותיו הכפייניות של רבו, ידע לנצל נטיות אל כדי להכשילו ולהמיתו, כמצוות אביו (20). שמעי "הכופה" היה צריך לעמוד במבחן קשה: תלמידו כופה עליו שלא לעזוב את ירושלים אנה ואנה!

---

(13) שמות, פרשה א'. (14) משלי פי"ג-כ"ד. (15) משלי פי"ג-ל"א.
(16) מלכים א'-פ"ה. (17) פ"ב פסוק י"ט. (18) דף ח.
(19) פרק ב' פסוקים ח-ט, ול"ו-מ"ו. (20) עפ"י דברי אמור"ר.

- "ויהי מקץ שלוש שנים ויברחו שני עבדים לשמעז...ויגידו לשמעז לאמור הנה עבדיך בגת". לשמעז הכופה קשה היה לקבל שעבדיו בורחים ממנו. היה זה מעבר לכוחותיו: "ויקם שמעז ויחבש את חמורו" הוא ולא עבדיו" וילך גתה אל אכיש לבקש את עבדיו וילך שמעז ויבא את עבדיו מגת" - משנודע הדבר לשלמה הוציא את שמעז להורג.

שלמה הנו איפה, בטוי שיא של השתחררות מן הכפיה. השתחררות זו מתבטאת אף במשליו ובחוכמתו המיוחדת לו, ואליו נשא לוי, התנא, את נפשו. בשלמה ובחוכמתו מצא את עצמו.

עפ"י הבנה זו מתברר מדוע רצה רשב"ר לכפות את לוי ללמוד את ספר תהילים. רשב"ר רצה ללמד את לוי דוקא ע"י כפיה את הספר שהוא כולו, אהבת ה' וקבלת הדין. וכך אתה מוצא, מה שאומר דוד בספרו: "חסד ומשפט אשירה, לך ה' אזמרה" (20) אמר ר' אחא משום ר' לוי; אם חסד אשירה דאם משפט - אשירה " (21)? ספר תהילים הוא כולו שירות ותשבחות לה' והוא א"כ הניגוד הגמור של "הטחת דברים כלפי מעלה". רשב"ר אשר הכיר את ספר תהילים ואשר הכיר את לוי ניסה ללמדו מתוך "מדרש אגדותיו" של ספר תהילים את שירתו של דוד שהיא גם מתוך משפט ודין.

ואולם רבי שהיה נוכח לימד מתוך הפרק הראשון של ספר תהילים שאין אדם לומד תורה אלא במקום שלבו חפץ, ולפיכך אמר לוי: "רבי נתת לי רשות לעמוד".

להשלמה נוסף שני ענינים:

(א) מדוע נעשה לוי צולע, דוקא כאשר הראה קידה לרבי? נראה לומר שמלבד הפשט שהובא למעלה (שעת סכנה) יש כאן התאמה מופלאה בין החטא לעונשו: במסכת מגילה (23) "ת"ר: קידה על אפים שנא' "ותקד בת שבע אפים ארץ". בת שבע האם אשר יסרה את שלמה וכפתה אותו לעמוד וכו' - לה יאה הקידה אשר "אין כל בריה יכולה לעשות כן". בת שבע הצדקת אשר ידעה להשתמש במידת הכפיה כדי לחנך את בנה לתורה ולנביאות - היא עצמה כולה הכנעה לפני דוד משיח ה'. וע"כ לומדים חז"ל קידה מבת שבע. אבל לוי אשר הטיח דברים כלפי מעלה, לו, לא יאה הקידה. קרי, ההכנעה, ולפיכך כאשר הראה קידה לפני רבי נעשה צולע, כי היה חוסר התאמה בין אישיותו ואופיו לבין מה שמבטאת קידה, אי אפשר למטיח, שיקוד!

(ב) בכתובות (24): נאמר שלוי ירד לבבל כי לא יכל להיות כפוף לר' חנינא, בבבל הוא למד עם אביו של שמואל (25) ונפטר שם. בירושלמי ברכות (26): "כאשר מת ר' לוי בר סיסי (הוא לוי) בא אביו של שמואל והספידו: סוף דבר הכל נשמע את האלוקים ירא (27) למה היה לוי בן סיסי דומה?

---

(21) תהילים ק"א. (22) ברכות ס. (23) דף כ"ה. (24) דף ק"ג; (25) מגילה כ"ט. (26) פ"ב ה"ח. (27) קהלת פי"ב פסוק י"ג.

למלך שהיה לו כרם והיה בו מאה גפנים והיו עושות כל שנה ושנה מאה חביות של יין. עמד על חמישים, עמד על ארבעים עמד על שלושים, עמד על עשרים, עמד על עשרה עמד על אחד והיה (עדיין) עושה מאה חביות של יין. והיה אותו הגפן חביב עליו בכל הכרם כולו. כך היה לוי בר סיסי חביב לפני הקב"ה ככל אדם. הדא הוא דכתיב "כי זה כל האדם" - כי זה ככל האדם."

הפסוק שהביא אביו של שמואל בהספדו על חברו, לוי, מתוך חוכמתו של שלמה, לקחו. זהו הפסוק אשר מציל את ספר קוהלת מן הגניזה (28). ומגלה לנו כאן חברו של לוי כי זהו פסוקו של לוי. כשם שא"א לגנוז את ספר קוהלת כך א"א לגנוז את לוי. לוי הוא בכל האדם הוא שקול כנגד כולם וחביב לפני הקב"ה - משום שאת האלוקים ירא. "כי זה כל האדם"; רבי אבא בר כהנא אמר שק זה כנגד כל העולם כולו, ר' שמעון בן עזאי אומר, ואמרי לה ר' שמעון בן זימא אומר כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה (29)."

לסכום:

מתוך עיון מעמיק בכל דברי חז"ל, אף בדברים שנאמרים בשולי דבריהם וכדרך אגב, ניתן לענות בצורה משוערת על הבעיות שעצם האגדות או הפסוקים מעוררים.

- התברר לנו: (א) מדוע כפה רשב"ר את למוד ספר תהילים על לוי, ומדוע העדיף לוי את ספר משלי, ומדוע בכלל נכתב המעשה בגמרא.
- (ב) מדוע הגמרא בקדושיין מצטטת את דברי רשב"ר שהוא לימד את ר' חייא שתי חמישיות מספר תהילים - והרי אין זה מוסיף דבר לעצם סוגיית הגמרא (ע"ש).
- (ג) מדוע הגמרא מספרת שלוי "אטלע", האם לא יכלה להסתפק באזהרה: לעולם אל יטיח אדם דברים כלפי מעלה, שחרי אדם גדול עשה כן ונענש - ? ניתן היה לוותר על ציון שמו של אותו אדם והתיאור כיצד נענש!
- (ד) מדוע הזכיר רשב"ר את מומו של לוי בפניו.
- (ה) מדוע לומדים קידה דוקא מבת שבע?
- (ו) מדוע שלמה מנע את שמעי לצאת מירושלים.
- (ז) מדוע הספיד אביו של שמואל את לוי דוקא ע"י הפסוק "סוף דבר הכל נשמע את האלוקים ירא וגו'" -

בעיות אלו ואחרות מצאו פתרון במידה מסויימת, והן עולות מתוך ההנחה שבכל דברי חז"ל אין דבר אחד מיותר, וכאומרים לנו: "דרשונו ולמדונו".

---

(28) שבת ל:

(29) ברכות ו: